

Et skipsforlis

– og en gave til Bergens Museum

CAMILLA C.
NORDBY

De kulturhistoriske samlingene ved Universitetsmuseet er en nær endeløs kilde til ny kunnskap og viten om svunne tider. Som oftest gir gjenstandene oss mer overordnet kunnskap om ulike skikker, stilarter, handel og ressursbruk. Men innimellom finner vi gjenstander som gir oss et innblikk i enkeltmenneskers og slekters liv og virke, og som løfter frem de mer personlige historiene. Vi skal se nærmere på en rørstokk, gitt som gave til museet i 1848.

Fra Bergens Museum ble etablert i 1825 etter initiativ fra stortingspresident og stiftamtmann Wilhelm Frimann Koren Christie, var et av museets hovedanliggender å erverve samlinger «af Oldsager og Konstsager, og et Naturaliekabinet av Indenlandske naturalier»¹. Christie og hans medstiftere var helt fra etableringsfasen nøye med å holde oversikt og føre protokoller over museets innskutte gaver og innkjøp, og frem til 1844 ble gaver til samlingene publisert i avisen Bergens Adressecontours Efterretninger². Publiseringen i avisen kostet imidlertid penger, og museets budsjett var svært stramt. I tillegg ønsket museets direksjon også å nå de gaverne som kom fra andre steder enn Bergen. Fra og med 1847 ble derfor museets gaveprotokoller og innkjøp til samlingene publisert i tidsskriftet Skirner utgitt av museet selv. Skirner kom ut kvartalsvis med «Meddelelser fra det Bergenske Museums Direction til Museets Medlemmer og Velyndere» i perioden 1847–1849.

Gaver til Bergens Museum 1848

Christie og hans medstiftere må ha gjort et iherdig arbeid med å reklamere for det nyopprettede museet og behovet for donasjoner, for gavene strømmet inn og ble nøye protokoll-

Fig. 1 | Utsnitt av gavebrevet fra Margrethe Jordan.
Foto: Adnan Icajic, Universitetsmuseet i Bergen.

ført. Man kan trygt si at gavene som ble skjenket museet, var svært mangfoldige. Ulike gjenstander som romerske mynter, reptiler på glass, utstoppede fugler, antikvariske avhandlinger og utskårne elfenbensfigurer, slangeskinn, pergamentsbrev, en hellebard og en bordoppsats av fajanse er kun noen få eksempler på hva som kom inn til museet i 1847/48.

I Skirner 1848, nummer 4, s. 28 kan vi imidlertid lese følgende om noen av de innkomne gaver til museet og navnet på giverne:

Jordan, Margrethe, Jomfrue, en gammeldags Rørstok med Knap og Dopskoe.

Jordan, Mathias, en gammeldags Bismar³, og en saakaldet Gørs-Daler.⁴

Teksten i Skirner er i og for seg ganske tørr og gir svært sparsommelig informasjon om både giver og gaver. Det var vanlig at de publiserte oversiktene var ordknappe, men den håndskrevne inntakstprotokollen kunne gi ytterligere informasjon. En mer utførlig beskrivelse av selve gjenstandsmaterialet ble gjerne gjort i forbindelse med katalogiseringen når gjenstandene ble tildelt museumsnummer og innlemmet i samlingene. Det som imidlertid ikke står nevnt i hverken i inntakstprotokollen, Skirner eller den påfølgende katalogiseringen, er at museet ble overlevert den gammeldagse rørstokken i et spesiallaget tre-etui med lås og tilhørende nøkkel. Selve gavebrevet til museet, en sirlig forfattet tekst,

Fig. 2 | Rørstokken og etuiet med gavebrevet.
Foto: Adnan Icajic, Universitetsmuseet i Bergen.

var skrevet direkte på rørstokkens etui av giveren Margrethe Jordan. Etuiet og stokken ble på et tidspunkt i museets fortid adskilt, men begge tatt vare på. Det er når vi leser gavebrevet, at historien om rørstokken virkelig får liv og dermed blir til en spennende historie om en av gjenstandene i museets kulturhistoriske samlinger.

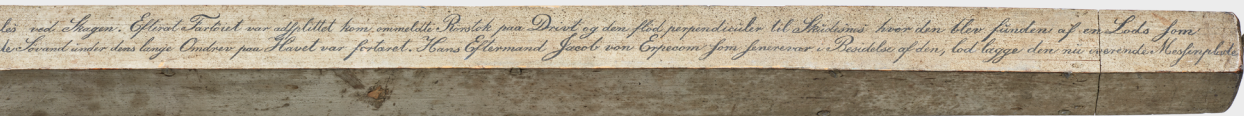
Gavebrevet, rørstokken og slekten Jordan

På etuiet til rørstokken kan man lese følgende tekst av Margrethe Mathiasdatter Jordan:

Den heriverende Rørstok havde min Forfader Henrich Meyerhoff Jordan, med sig paa en Reise som Cargadør til St. Petersborg i Aaret 1782 men paa Opturen forliste de aldeles ved Skagen. Efterat Fartøiet var adsplittet kom ommeldte Rørstok paa Drivt og den flød perpendicular til Skudesnes hvor den blev funden af en Lods som solgte den til en Toldbetjent i Bergen og saadan kom den igjen til min Farmoder. Ved Forliset var der øverst i Knappen et emalieret Brystbillede, som af det opskvulpede Søvand under dens lange Omdrev paa Havet var fortæret. Hans Eftermand Jacob von Erpecom som senere var i Besidelse af den, lod lægge den nu verende Messingplade og saadan har jeg den Ære at overlevere den til det Bergenske Museum, om den der maatte værdiges Plads.

Leirdalsøen 1847. December 23de. Margaretha Jordan.

Teksten på etuiet forteller en ganske brutal historie, og vi kan bare ane konturene av hvordan skipsforliset må ha

innvirket på Henrichs nære familie og deres etterkommere. Stokken og dens historie må ha fått en helt spesiell betydning for Jordan-familien. Margrethes utfyllende gavebrev gjør oss imidlertid i stand til å sette rørstokken inn i en større sammenheng og gi oss et innblikk i både Jordan-familien og hvilken betydning rørstokken hadde i sin samtid.

Familien Jordan i Bergen og et skipsforlis

Rørstokkens eier, Henrich Meyerhoff Jordan ble født i Bergen 1. november 1751, i en familie av allerede godt etablerte tyske handelsmenn som var etterkommere av hanseatene. Moren, Lydia Berentina Meyerhoff, var halvt norsk, halvt tysk og født i Bergen. Faren, Hans Joachim Jordan, var fra Wismar i Tyskland og kom til Bergen som 15-åring i 1722. Hans Joachim arbeidet seg oppover i gradene ved det hanseatiske kontor fra dreng til kjøpmann, og i 1737 løste han borgerbrev i Bergen. Han ble etter hvert også egenhandler, en kjøpmann som selv eide og drev handelsstuen på Bryggen. Hans Joachim opplevde i sin levetid store omveltninger i handelslivet i Bergen med oppløsningen av det hanseatiske kontor og etableringen av det norske handelskontor⁵, som han ble medlem av da det ble opprettet i 1754.

Henrich fulgte i sin fars og sine bestefedres fotspor og ble også kjøpmann. Etter hvert ble han eier av hele to handelsstuer på Bryggen. Den 21. januar 1777 ble han viet til bergenske Ingeborg Elisabeth Schrøder i Korskirken. Ingeborg var født 10. juni 1760 og var bare 16 år da hun giftet seg. Allerede 3. juli samme år kom deres førstefødte til verden, som tradisjonen tro ble oppkalt etter sin farfar, Hans Joachim. Ingeborg var altså fire måneder på vei da hun sto brud. Graviditeten er nok hovedgrunnen til at ekteskapet ble inngått så tidlig. 26. mars 1781 ble deres andre sønn, Mathias Jordan, født.

I året 1782 er Henrich Jordan altså kargadør⁶ på et skip som setter kurs mot St. Petersburg. Vi vet ikke når på året Henrich reiser, men trolig er det på senhøsten eller vinteren. Henrich holder kontakt med sin kone i Bergen via brev, men brevene slutter etter hvert å komme, og Ingeborg hører ingenting fra sin ektemann på flere måneder. Hun aner etter hvert uråd og innser at ektemannen må ha forulykket på havet. 7. september 1783 krever Ingeborg derfor å få bo i Henrichs hus, siden hun ikke har hørt fra ham siden han skrev til henne fra Helsingør på returen fra St. Petersburg.⁷ I skiftet etter Henrich Jordan innført 12. januar 1784 kan vi lese at skipet Henrik var

med, ble funnet med skroget i været utenfor Hvaler i Fredrikstad den 13. september 1783.⁸

Heinrich er altså 31 år da han omkommer på havet, og Ingeborg blir enke i en alder av 23 år med to små sønner på henholdsvis seks og to år. Ingeborg er imidlertid ikke enke lenge, og den 29. april 1784 gifter hun seg med en annen kjøpmann, Jacob von Erpecom, og får etter hvert to sønner til med ham.⁹ Det er altså ektemann nummer to som får lagt inn en messingplate øverst i stokkens knapp for å erstatte det emaljerte brystbildet som var blitt ødelagt av sjøvannet.

Margrethe Mathiasdatter Jordan

Henrich og Ingeborgs førstefødte sønn, Hans Joachim, blir ikke mer enn 16 år og dør allerede 4. juli 1793, kun ti år etter at faren omkom på havet. Lillebroren Mathias vokser derimot opp, og den 23. august 1825 gifter han seg i Askvoll kirke med Martha Johannesdatter Molde og bosetter seg på handelsstedet Kjempenes i Bulandet i Askvoll prestegjeld. Mathias og Martha får til sammen syv barn. Etter hvert flytter familien til handelsstedet Lærdalsøyri i Lærdal prestegjeld, der deres førstefødte, Margrethe, blir født 23. desember 1825. Margrethe er syv år da hennes farmor Ingeborg, enken etter Henrich Jordan, dør i Bergen 27. januar 1832.

Margrethe, eller Margaretha, som hun underskriver med, forfatter altså gavebrevet til Bergens Museum i foreldrenes hjem i Lærdalsøyri på sin 22-årsdag lille julaften 1847. Historien om hvordan farfaren omkom på havet, må ha satt dype spor i familien. Tanken på hvor annerledes livet kunne ha blitt om ikke Henrich hadde forlist, må ha dukket opp med jevne mellomrom. Om Margrethe fikk høre historien om hvordan farfaren omkom på havet, direkte av sin farmor, eller om det

*Fig. 3 | Nederst har stokken en messingholk med profilert doppsko av jern.
Foto: Adnan Iagic, Universitetsmuseet i Bergen.*

Fig. 4 | Stokkens knapp og messingbåndet gravert med border i Louis XVI-stil i overgang fra rokokko-stil.

Foto: Adnan Icagic, Universitetsmuseet i Bergen.

var hennes far som holdt historien levende i familien, vet vi ikke. Uansett ble nok hennes fars liv og virke veldig preget av Henrichs skjebne. Mathias er 66 år da Margrethe velger å gi stokken etter sin farfar som gave til Bergens Museum. Avgjørelsen er helt sikkert tatt i samråd med faren, men interessant nok er det altså Margrethe som gir stokken til museet og ikke Mathias. Stokken må altså ha tilhørt Margrethe og være gitt henne som førstefødte barnebarn etter Henrich.

Rørstokken som draktilbehør og statussymbol

Hvorfor velger Margrethe å donere rørstokken etter sin farfar til Bergens Museum, og hva vet vi om betydningen stokken hadde i Henrichs samtid? I Henrichs levetid på andre halvdel av 1700-tallet hadde stokken for lengst tatt over for sverdet som en essensiell del av den europeiske overklasse-bekledningen.¹⁰ Rørstokken var rett og slett et fasjonabelt draktilbehør og viktig statussymbol i de høyere samfunnslag, kjøpmennene inkludert. En rørstokk av høy kvalitet kunne si uendelig mye om eierens økonomiske og sosiale status.

Det fantes klare sosiale regler for hvordan en herre skulle holde og te seg med stokken. En stokk skulle for eksempel ikke bæres under armen, og man skulle heller ikke lenne seg på den. En utilgivelig synd var å dra stokken etter seg på gaten. Det kan være viktig å merke seg i denne sammenheng at man ikke brukte stokken, man bar den. Rørstokken hadde i stor grad en performativ verdi; dens verdi lå i bildet den skapte av eieren. Stokken hadde på lik linje med annet draktilbehør på tiden en relativt begrenset praktisk verdi, men desto større symbolverdi.

At Margrethe bruker ordet rørstokk og ikke spaserstokk, er ikke tilfeldig. For det første var rørstokken ingen spaserstokk slik vi kjenner den som et hjelpemiddel for å gi ekstra støtte og balanse når man er ute og går. Slike forbindes gjerne med eldre distingverte herremenn. For det andre viser ordet rørstokk til materialet stokken var fremstilt av. En ekte rørstokk er nemlig ikke laget av tre, men av en type slyngende rotangpalme i slekten *Calamus*, som vokser i Sør- og Sørøst-Asia. Den ytre stammen på stengelen er ekstremt hard og holdbar med en naturlig glans. Stengelen, eller stokken, har en indre kjerne som er myk og porøs, ikke hul slik som bambus. Den er heller ikke helt rund, men har en liten «rygg», noe som gir stokken et svakt dråpeformet tverrsnitt.¹¹ Fargen varierer fra brun til blond eller ravfarget. Materialet er både lett og fleksibelt, noe som gjør den svært godt egnet til fremstilling av stokker. På engelsk blir slike rørstokker omtalt som «Malacca canes», etter hvor selve materialet i stokken kommer fra.¹²

I løpet av 1600- og 1700-tallet utvidet Storbritannia sitt kolonirike og bygget seg opp som verdens ledende sjønasjon og drev omfattende mellomhandel på Europas fastlandsstater. Både Amerika og Asia ble etter hvert viktige kilder til handelsvarer og spilte en sentral rolle i den globale handelen. Ved å eie en slik rørstokk viste ikke bare Henrich i sin samtid at han hadde kontinentale forbindelser; han var del av et større kulturelt nettverk og fulgte de europeiske motestrømmingene.

Rørstokkene på 1700-tallet var gjerne lengre og noe smaler enn de senere spaserstokkene på 1800- og 1900-tallet. Håndtaket, eller stokkens avslutning, var i form av en knapp som var fremstilt i et kostbart materiale som porselen, emalje, metaller som gull, sølv, messing, tinn eller av andre verdifulle eller sjeldne materialer.

Rørstokken til Henrich er hele 137,5 cm lang, er 3 cm i diameter øverst ved knappen og smalner noe av mot tuppen. Selv om det er vanlig at stokkene på 1700-tallet var lange og nådde eieren opp til brystet, har stokkens lengde stått i proporsjon til eierens høyde. Lengden indikerer derfor at Henrich var en høy mann. Nederst har rørstokken en messingholk med profilert doppsko av jern. Det var stort sett kun stokker, brukt i byene som på den tiden, som var utstyrt med doppsko for å beskytte stokken mot de svært møkkete gatene. Doppskoene på 1700-tallet var gjerne lengre enn doppskoene fra senere perioder.¹³

Ifølge opplysningene til Margrethe hadde stokken opprinnelig hatt et emaljert brystbilde¹⁴ øverst i knappen, som ellers besto av en messingkrage eller messingbånd gravert med border i Louis XVI-stil i overgang fra rokokko-stil. Teknikken med å lage emaljerte portrett-miniatyrer vokste frem på 1600-tallet. Disse var svært populære ved de kongelige hoff både i England og Frankrike, og var svært populære på 1700-tallet. Tilvirkningen av emaljerte portrett-miniatyrer krevde stor ferdighet. Henrichs rørstokk må derfor ha skilt seg ut og gitt han status som vellykket kjøpmann både i inn- og utland.

Rørstokken gjenforenes med enkefru Jordan

Vi vet dessverre ikke navnet på skipet Henrich seilte med, eller hva for last det hadde med til St. Petersburg, heller ikke hvilken last de hadde med på vei tilbake til Bergen da det forliste. Det vi vet fra skifteprotokollen, er at Henrich hadde hatt med seilduk i kommisjon, og noe av denne ble berget fra det forliste skipet.¹⁵ Vi vet også at ingen om bord overlevde, og det ser heller ikke ut til at noen av de omkomne ble funnet. Det var dermed ingen som kunne avgi sjøforklaring og slik oppklare årsaken til at skipet forliste. Skipsforlis var dessverre ikke uvanlig på 1700-tallet, da det meste av handelen gikk via sjøveien, og farene på havet var mange.

Det er vanskelig å vite hvor lang tid rørstokken drev i havet før den ble funnet av losen på Skudenes i Rogaland. Ut ifra at stokken var i såpass god stand, med unntak av det emaljerte brystbildet, må den ha blitt funnet i rimelig kort tid etter forliset. Losen har nok kjent igjen rørstokken som en gjenstand som hadde tilhørt noen fra de øvre samfunnslag, både ut fra materiale, utforming og lengde. Vi kan imidlertid være ganske sikre på at tollbetjenten som kjøpte rørstokken av losen, personlig kjente til rørstokkens eier. Tollbetjenten hadde antakelig i kraft av sitt embete hatt mye å gjøre med kjøpmannen Henrich i Bergen. Tollbetjenten må straks ha gjenkjent rørstokken og dermed kunnet gjenforene den med Henrichs enke. Skifteprotokollen nevner da også at stokken ble funnet, og at både Ingeborg og Henrichs eldre bror, Casper, gjenkjente stokken. For Ingeborg må gjensynet med rørstokken ha blitt det endelige bevis for at Henrich var borte for alltid.

Det er etter at Ingeborg gifter seg på nytt med Jacob von Erpecom, at hennes nye ektemann får lagt inn messingplaten øverst på rørstokken som erstatning for det emaljerte brystbildet. Om Jacob selv tok i bruk stokken, er ikke godt å vite. Det er nok langt mer trolig at han har fått reparert rørstokken med tanke på sønnene til Henrich og i respekt for

hans minne. Det som er helt sikkert, er at Ingeborg beholder eierskapet til rørstokken, og at den etter hvert blir gitt til hennes sønnedatter.

Rørstokken som gave til Bergens Museum

Som vi var inne på tidligere, var museets grunnleggere svært aktive med å få Bergens borgere spesielt, og Vestlandets befolkning generelt, til å donere gaver til museet. I 1848 var museet fremdeles i etableringsfasen, hvor gjenstander skulle erverves og samlinger opprettes. Det ble ansett som svært ærefullt å kunne få donere gjenstander til museet, noe som gjenspeiles i Margrethes gavebrev «... saadan har jeg den Ære at overlevere den til det Bergenske Museum, om den der maatte værdiges Plads». Dette er ikke kun en høflighetsfrase, men et oppriktig ønske fra Margrethe om at museet vil ta imot rørstokken og finne den betydningsfull nok til å la den innlemme i dets samlinger. Kanskje var det Christie selv som personlig tok imot stokken, det er i hvert fall han som skrev den inn i Museets inntakprotokoll 8. juni 1848.

Det kan være flere grunner til at Margrethe valgte å donere stokken til museet i stedet for å beholde den i familien: Rørstokken hadde jo ikke vært en bruksgjenstand på lenge, men hadde gått over til å være en minnegjenstand. Den var en gjenstand av sin tid og hadde ikke lenger noen performativ eller økonomisk verdi. Det er imidlertid historien om eieren og hans skjebne som gjør stokken betydningsfull. For Margrethe var det kanskje viktig å overføre dette til det kollektive minnet som nettopp er museets fremste rolle å ivareta. Det er takket være Margrethes gave og utfyllende gavebrev at det er mulig å få et glimt inn i 1700-tallets Bergen, og om et skipsforlis og en rørstokk som fikk slik en betydning for Jordan-familien.

Epilog

Margrethe Mathiasdatter Jordan ble skrevet inn som «jomfru», dvs. ugift, i inntakprotokollen og i Skirner i 1848. Margrethe ble imidlertid gift med gårdbruker og selveier Knud Andersen på Voss og fikk til sammen fem barn. I 1853 åpnet Bergens Museum sine utstillinger for allmuen. Margrethe dør først i 1917, i en alder av 91 år. Mon tro om Margrethe noen gang besøkte museet med sin familie for å vise frem rørstokken etter sin farfar?

Takk til arkivar Sonja Innselset for gode innspill og til Adnan Icgagic for foto.

1. Brunchorst, Jørgen (1900). Bergens Museum 1825-1900: en historisk fremstilling. Bergens Museum, Bergen.
2. Skirner: et Kvartalsblad, indeholdende Meddelelser fra det bergenske Museums Direction til Museets Medlemmer og Velyndere. Bergens Museum, Bergen
3. Bismer eller bismervekt er en ulikearmet balansevekt med et lodd i den ene enden.
4. Gørs-daler var Svenske krigsnødspenger utstedt fra 1715 til 1719 i kobbermynter for å erstatte den mye større sølvdaler som var i bruk før krigen. Navnet Görtz-daler viser til Gottorp-Holsteins baron Georg Heinrich von Schlitz (kalt Görtz).
5. Wiberg, Christian Koren (1932). Hanseaterne og Bergen: forholdet mellom de kontorske og det bergenske bysamfund. Bergen: Det hanseatiske museums skrifter nr. 6.
6. Kargadør var en fullmektig som fulgte med et skip til fremmed havn på vegne av en kjøpmann og hadde tilsyn med skipslasten. Kargadøren skulle for eksempel foreta salg og innkjøp på vegne av sin foresatte og sørge for forsikring. I slike saker skulle han ikke motta ordrer fra skipperen. Steinar Imsen og Harald Winge (1999). Norsk historisk leksikon. Cappelen Akademisk forlag, Oslo.
7. <https://hanseater.no/tng/getperson.php?personID=19876&tree=hansa>
8. Skiftejournal for Bergen 1784. Statsarkivet i Bergen. Fordi Henrich Jordan etterlot seg umyndige barn, ble det skiftet i henhold til Christian Vs Norske lov fra 1687. <https://www.arkivverket.no/slektsgranskning/skifte-og-arv-en-innforing>
9. <https://hanseater.no/tng/getperson.php?personID=13648&tree=hansa>
10. Klever, Ulrich (1996). Walking Sticks. Schiffer Publishing Ltd, Atglen.
11. <https://canequest.com/wood-identification/malacca/>
12. Byen Malakka er en havneby ved Malakkastredet i Malaysia. Malakka var en gammel handelsby og knutepunkt på handelsruten mellom Asia, Afrika og Europa.
13. Snyder, Jeffrey B. (2004). Canes and Walking Sticks. A Stroll Through Time and Place. Schiffer Publishing Ltd, Atglen.
14. Et brystbilde er et bilde som viser øvre halvdel av en persons kropp.
15. Skiftejournal for Bergen 1784. Statsarkivet i Bergen